

Miika Kiviniemi

”MINULLA ON VAPAUTETTU ORJA, TÄYSI LURJUS”

Orjat ja vapautetut Ciceron kirjeissä

TIIVISTELMÄ

Miika Kiviniemi: ”Minulla on vapautettu orja, täysi lurjus”. Orjat Ciceron kirjeissä
Kandidaatintutkielma
Tampereen yliopisto
Historian tutkinto-ohjelma
Joulukuu 2023

Tässä kandidaatintutkielmassa tarkastellaan Marcus Tullius Ciceron tapaa kuvailla orjia ja vapautettuja kirjeissään. Tutkielmassa selvitetään, mitkä tekijät tekivät orjista ja vapautetuista maininnan arvoisia Cicerolle sekä sitä, miten nämä tekijät vaikuttavat kuvausten sävyyn ja sanomaan. Tutkielma pohtii myös orjien ja vapautettujen toimijuuden vaikutusta omistajiinsa. Ciceron kirjeitä tarkastellaan tutkielmassa sosiaalihistoriallisesta näkökulmasta, tutkien yhteiskunnallisten ryhmien välisiä vuorovaikutussuhteita myöhäisen tasavallanajan ylimystön jäsenen ajatusmaailman kautta. Tutkielman lähdemateriaali on tärkeä, koska Ciceron kirjekokoelmat ovat poikkeuksellisia aikansa muihin lähteisiin verrattuna. Niitä ei ole muokattu julkaisua varten Ciceron toimesta, eikä niitä julkaistu hänen luvallaan vaan hänen kuolemansa jälkeen muiden toimesta. Täten, toisin kuin muiden editoitujen kirjekokoelmien kohdalla, Ciceron kirjeiden avulla on mahdollista päästä lähemmäs hänen autenttisia ajatuksiaan ja asenteitaan.

Tutkimusosassa analysoidaan Ciceron kirjeitä sekä niissä olevia mainintoja orjista ja vapautetuista. Löydöksistä tutkielma muodostaa neljä kategoriala kuvauksia. Ensimmäisessä orjat ja vapautetut toimivat vain narratiivisessa roolissa toimijoina, joiden yhteiskunnallinen asema ei ole tilanteessa relevantti. Toisessa kategoriassa nousevat esille orjat ja vapautetut, jotka toimivat Ciceron mielestä yhteiskunnallisen asemansa antamien raamien ulkopuolella. Kolmannessa ryhmässä esiin tulevat korkeasti koulutetut vapautetut. Neljännessä ryhmässä Cicero tuo esille ne orjat ja vapautetut, jotka ovat pettäneet hänen luottamuksensa.

Tutkielman löydöksiä pohjalta voi päätellä, että orjat sekä varsinkin vapautetut olivat tärkeässä roolissa Ciceron arjessa ja kirjeissä. Etenkin kouluttautuneet vapautetut sekä heidän älylliset lahjansa olivat Cicerolle tärkeitä, kuten nähdään hänen kuvauksissaan vapautetuistaan Tirosta ja Dionysiuksesta. Heidän lisäksensä ne orjat ja vapautetut, jotka Ciceron silmissä pettivät hänet, nousivat esille vahvasti Ciceron kirjeissä. Varsinkin näiden kuvausten kohdalla on nähtävissä, kuinka orjien ja vapautettujen toimijuus pystyi vaikuttamaan Ciceron arkeen huomattavastikin. Ciceron kotiorjat eivät kuitenkaan näy merkittävästi kirjeiden kuvauksissa elleivät he pettäneet hänen luottamustaan. Tästä voi päätellä, että Ciceron ja orjien välinen sosiaalinen eriarvoisuus teki heistä sosiaalisesti näkymättömiä Cicerolle. Yleisemmin on myös huomattavissa, kuinka kirjeen vastaanottaja vaikutti kirjeiden kuvausten sävyyn. Mitä läheisempi kirjeen vastaanottaja oli Cicerolle, sitä suorasanaistemmin Cicero ilmaisi ajatuksiansa, kuten nähdään varsinkin Atticukselle lähetetyistä kirjeistä.

Avainsanat: Cicero, kirjeet, orjuus, toimijuus, tasavallanaika

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	1
1.1	<i>Aihe, tutkimuskysymys ja -menetelmät.</i>	<i>1</i>
1.2	<i>Lähdemateriaali ja tutkimuskirjallisuus</i>	<i>2</i>
2	CICERO – Poliitikko, auktori ja nousukas	3
2.1	<i>Homo novus – Arpiniumista Capitoliumille</i>	<i>3</i>
2.2	<i>Cicero – auktori ja ajattelija</i>	<i>4</i>
3	Orjuus Rooman tasavallanajan lopussa.....	5
3.1	<i>Orjuuden moninaisuus ja arkisuus</i>	<i>5</i>
3.2	<i>Orjat roomalaisissa laeissa</i>	<i>6</i>
3.3	<i>Vapautettu orja – vapaa, muttei samanarvoinen.....</i>	<i>6</i>
4	Orjat Ciceron kirjeissä	8
4.1	<i>Mainintojen luokittelu.....</i>	<i>8</i>
4.2	<i>Cicero ja kouluttautuneet orjat.....</i>	<i>9</i>
4.3	<i>”odi hominem et odero” – Ciceron luottamuksen rikkomisen hinta</i>	<i>11</i>
4.4	<i>Orjien toimijuuden vaikutus Ciceroon</i>	<i>12</i>
4.5	<i>Tiron ja Ciceron läheinen suhde</i>	<i>13</i>
5	JOHTOPÄÄTÖKSET	14
6	LÄHDELUETTELO.....	16
6.1	<i>Lähteet.....</i>	<i>16</i>
6.2	<i>Kirjallisuus</i>	<i>16</i>

1 JOHDANTO

1.1 Aihe, tutkimuskysymys ja -menetelmät.

Ensimmäisellä vuosisadalla eaa. Roomassa asusti noin miljoona ihmistä, tehden siitä aikansa suurimman kaupungin. Näistä noin miljoonasta hengestä lähes kolmannes oli orjia.¹ Orjat olivat roomalaisen yhteiskunnan toiminnan kannalta välttämätön sosiaalinen ryhmä, jonka vaikutus näkyi niin sen julkisessa kuin myös yksityisessä sfäärissä.

Cicero oli Rooman tasavallan lopussa erilaisissa valtionviroissa toiminut ylimystön jäsen. Hän oli koulutukseltaan lakimies, käyttäen laajoja puhelahjojansa saavuttaessaan menestystä niin oikeuden istunnoissa kuin myös roomalaisen vallan keskiössä. Tämän lisäksi Cicero kunnostautui ahkerana auktorina, kirjoittaen useita filosofiaa käsitteleviä teoksia sekä satoja kirjeitä. Hänen kirjeensä julkaistiin hänen kuolemansa jälkeen, oletettavasti, hänen läheisen ystävänsä, vapautetun orjan, Marcus Tullius Tiron toimesta.²

Tutkielmani pyrkii vastaamaan kysymykseen, miten Cicero kirjoitti orjista tai vapautetuista yksityisessä kirjeenvaihdossaan. Tämän lisäksi tutkin, mitkä ominaisuudet tai teot tekivät heistä kirjoittamisen arvoisia Cicerolle. Tavoitteenani ei ole siis tutkia orjuutta käsitteellisellä tasolla, eikä myöskään orjien arkista elämää, vaan ennen kaikkea tasavallanajan lopun roomalaisen ylimystön tapaa puhua orjista Ciceron kirjeiden avulla, sekä sitä, mitä se kertoo meille orjien kyvystä vaikuttaa ylimystöön heidän oman toimijuutensa kautta. Oletan, että mitä enemmän orjat tai vapautetut ovat tekemisissä Ciceron kanssa sekä missä rooleissa hänen päivittäisessä elämässään he toimivat, sitä enemmän he näkyvät Ciceron kirjeissä. Tämän lisäksi oletan, että Cicero kirjoittaa miesorjista tai -vapautetuista huomattavasti enemmän kirjeissään kuin naisorjista tai -vapautetuista.

Etsin mainintoja orjista sanahakujen avulla Shackleton Baileyn käännöksistä ja sen mukana olevasta latinankielisestä editiosta sekä Rissanen käännöksestä. Latinankielisinä hakusanoinani käytin eri muotoja sanasta *servus*, englanninkielisessä tekstissä sanoja 'slave' tai 'freedman' ja suomenkielisessä tekstissä sanaa 'orja' tai 'vapautettu' sekä niiden eri muotoja. Etsin myös lisämainintoja orjista ja vapautetuista heidän nimien avulla. Löytämiäni mainintoja tutkin laadullista lähilukua hyödyntäen. Määrittellessäni mitkä tekijät tekivät orjista ja vapautetuista kirjoittamisen arvoisia tuli minun ottaa huomioon varsinkin seuraavat näkökulmat: kenelle Cicero kirjoitti, milloin kyseisen kirje oli kirjoitettu sekä sen, mikä oli kirjeen konteksti hänen elämässään. Vertailevaa

¹ Bradley 2011, 251.

² Rissanen 2021, 11.

analyysia voin tehdä vain eri nimettyjen orjien tai eri vastaanottajille kirjoitettujen kirjeiden välillä, sillä vertailukelpoisia kirjekokoelmia ei ole säilynyt Ciceron aikalaisilta.

1.2 Lähdemateriaali ja tutkimuskirjallisuus

Tutkimukseni lähdemateriaalina toimivat Ciceron neljä kirjekokoelmaa: *Epistulae ad Atticum*, *Epistulae ad familiares*, *Epistulae ad Brutum* sekä *Epistulae ad Quintum fratrem*. Nämä kirjekokoelmat ovat merkittäviä kahdesta eri syystä. Ensinnäkin niistä merkittävän tekevät niiden auktori, eli Cicero. Cicero oli arvostettu ajattelija, poliittinen toimija ja siten erittäin vaikutusvaltainen hahmo niin omalla aikakaudellaan kuin myös vuosisatoja kuolemansa jälkeen. Toiseksi nämä kirjekokoelmat julkaistiin Ciceron kuoleman jälkeen, ilman hänen tekemää editointia. Tämä näkyy selvästi useiden kirjeiden sävystä ja niissä esitetyistä kärkeivistä mielipiteistä. Tämän vuoksi nämä kirjeet antavat mielestäni todentuntuisemman kuvan ylimystön näkemyksistä kuin muut, julkaisua varten editoidut kirjekokoelmat, kuten esimerkiksi Plinius nuoremman kirjekokoelmasta. Tutkimuksessani hyödynnän Veli-Matti Rissasen käännöksiä hänen teoksessaan *Cicero – Kirjeitä* (2021), sekä tarvittaessa D.R. Shackelton Baileyn käännöksiä hänen teoksissaan *Cicero, Letters to Atticus, Vol. IV* (1999) ja *Cicero, Letters to Friends, Vol I* (2001).

Ciceroa ja hänen tuottamaa kirjallista jäämistöä on tutkittu laajalti jo vuosisatojen ajan. Varsinkin Ciceron kirjallista tuotantoa on tutkittu laajalti filologisesta ja kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta. Orjia tai vapautettuja on kuitenkin tutkittu vain vähän sosiaalishistoriallisesta näkökulmasta Ciceron kirjekokoelmien kautta, pois lukien hänen suhdettaan vapautettuun orjaansa Tiroon. Susan Treggiari kirjoitti lyhyen artikkelin ”The Freedmen of Cicero” Ciceron vapautetuista orjista vuonna 1969, mutta artikkeli käsitteli enemmän vapautettujen lukumäärää ja vapauttamisen syitä kuin Ciceron tyyliä kirjoittaa heistä.

Käytän tutkielmassani tutkimuskirjallisuutena, orjuutta pohjustaessani, Keith Bradleyyn ja Paul Cartledgen toimittamaa *The Cambridge World History of Slavery. Vol. 1, The Ancient Mediterranean World* (2021) -kokoelmateosta, jonka useat artikkelit käsittelevät orjuutta antiikin maailmassa. Käytän Ciceroa käsittelevää kokoelmateosta *Tullius noster: kirjoituksia Cicerosta* (2015) pohjustaessani hänen elämää ja yhteiskunnallista asemaa aikansa Roomassa.

2 CICERO – Poliitikko, auktori ja nousukas

2.1 *Homo novus* – *Arpiniumista Capitoliumille*

Ciceron perhe ei ollut poliittisesti merkittävä Roomassa ennen hänen nousuaan roomalaisen poliittisen eliitin huipulle.³ Tämänkaltaista, Rooman valtasukujen ulkopuolelta tulevaa henkilöä kutsuttiin nimellä *homo novus* eli uusi mies. Marcus Tullius Cicero syntyi vuonna 106 eaa. Arpiniumin kylässä. Nuoruudessaan Cicero oli koulutettavana Roomassa, osallistui asepalvelukseen ja kirjoitti ensimmäisiä kirjallisia tuotoksiaan. Hän aloitti lakimiehen uransa vuonna 81 eaa. Viisi vuotta myöhemmin hänen poliittinen uransa alkoi vuonna 76 Ciceron saavuttaessa kvestorin viran 30-vuotiaana. Cicero nousi tämän jälkeen määrätietoisesti Rooman poliittisessa maailmassa, ottaen aina uuden viran, kun hänen ikänsä salli sen.⁴ Viimein vuonna 63 eaa. Cicero nousi tasavallan ajan Rooman korkeimpaan virkaan eli konsuliksi. Hän jakoi tämän viran toisen konsulin, Gaius Antonius Hybridan kanssa.

Ciceron poliittisen uran kohokohta oli hänen roolinsa Catilinan salaliiton kaatamisessa konsulivuonnaan 63 eaa.⁵ Catilinan ollessa vielä elossa Cicero määräsi viisi Catilinan salaliittokumppania kuolemaan ilman virallista oikeudenkäyntiä. Viisi vuotta myöhemmin hänen poliittinen kilpailijansa Publius Clodius Pulcherin nousi konsuliksi ja syytti Ciceroa Catilinan kumppanien murhasta, jonka takia Cicero lähti maanpakoon.⁶ Tämä ajanjakso oli yksi Ciceron elämän vaikeimmista, jonka aikana Cicero vaipui masennukseen, harkiten jopa itsemurhan tekemistä.⁷

Julius Caesarin armahdettua hänet Cicero palasi Roomaan ja jatkoi poliittista uraansa senaatissa, kunnes vuonna 51 eaa. hänestä tuli Cilician prokonsuli. Vuonna 50 eaa. Cicero palasi taas kerran Roomaan, mutta vaikka hän palasi senaattiin hän ei enää osallistunut poliittiseen keskusteluun samalla tavalla kuin ennen hänen konsulikauttaan.⁸ 40-luvulla eaa. Cicero teki kaksi poliittisesti epäonnekasta valintaa. Ensiksi hän tuki Pompeiusta Caesaria vastaan, jonka takia hän joutui jälleen pakenemaan Roomasta. Caesarin murhan jälkeen, kun Cicero oli jälleen palannut Roomaan, hän asettui senaatissa Marcus Antoniusta vastaan, joka johti lopulta Ciceron kuolemaan toisen

³ Manuwald 2014, 21.

⁴ Sandberg & Vaahtera 2015, 33.

⁵ Cicerolle konsulivaaleissa hävinnyt Lucius Sergius Catalina laitto liikkeelle suunnitelman, jonka avulla hän olisi kaapannut vallan Roomassa väkivalloin. Cicero sai kuitenkin vihiä tämän suunnitelmista, ja kuuluisasti haastoi tämän syytöspuheissaan senaatissa, johtaen Catilinan maanpakoon ja kuolemaan taistelussa vuonna 62 eaa. Ks. Manuwald 2014, 43.

⁶ Manuwald 2014, 45.

⁷ Sandberg & Vaahtera 2015, 44.

⁸ Manuwald 2014, 48–49.

triumviraatin käskystä vuonna 43 eaa.⁹ Vaikka hänen poikansa Marcus Tullius Cicero nuorempi toimi lyhyesti konsulina vuonna 30 eaa., Ciceron jälkeläiset eivät koskaan saavuttaneet samankaltaista yhteiskunnallista asemaa kuin Cicero itse.

2.2 Cicero – auktori ja ajattelija

Cicero piti uransa aikana useita puheita ja puolustuspuheenvuoroja, joista on säilynyt 58 kappaletta.¹⁰ Cicero loikin pohjan pitkälle julkiselle uralleen juuri taitavilla puheenvuoroillansa, joita hän piti oikeuden istunnoissa nuorena lakimiehenä, sekä myöhemmin myös senaatissa ja kansantribuunien edessä. Varsinkin hänen puheensa *Pro S. Roscio Amerino*, jossa hän puolusti asiakastaan syytteistä isänmurhasta, toimi ponnistuslautana hänen oikeustieteelliselle urallensa.¹¹

Puheiden lisäksi Cicero kirjoitti monista eri aiheista filosofisia teoksia, joista on yhä jäljellä 14 kirjaa.¹² Varsinkin hänen elämänsä loppupuolella Cicero usein vetäytyi Rooman kireän poliittisen ilmapiirin ulkopuolelle, matkustaen huviloilleen, joiden kirjastoissa hän uppoutui kirjallisten töidensä pariin. Tyttärensä Tullian kuoleman jälkeen Cicero tuotti ison osan filosofisesta tuotannostaan vuosina 45–43 eaa.¹³

Näiden lisäksi Cicero oli erittäin työteliäs kirjeiden kirjoittaja. Hänen kirjoittamista kirjeistä on säilynyt oletettavasti vain pieni osa. Tästä huolimatta neljään kokoelmaan on kerätty yli 800 Ciceron kirjoittamaa kirjettä vuosilta 68–43 eaa. Ciceron kirjekokoelmasta tekee ainutlaatuisen sen laajuus, sekä se ettei sen sisältämiä kirjeitä kirjoitettu, tai Ciceron itsensä puolesta editoitu, julkista levitystä varten.¹⁴ Cicero itsekin totesi, kun yksi hänen kirjeistään päätyi yleisesti levitettäväksi: ”Sillä enhän minä kuvitellut, että tuo Calvukselle lähettämäni kirje sen enempää kuin tämäkään, jota nyt luet, päätyisi levitykseen.”¹⁵ Jos voimme luottaa tässä Ciceron omiin sanoihin, tulisi meidän olettaa ettei hän kirjoittanut kirjeitään yleisesti luettavaksi, satunnaisia kirjeitä lukuun ottamatta.¹⁶

⁹ Sandberg & Vaahtera 2015, 51–2.

¹⁰ Esim. *In Catilinam I-IV, Pro Quinctio, Pro Caelio* jne..

¹¹ Manuwald 2014, 24–26.

¹² Esim. *De re Publica, De Legibus* ja *De Divinatione*. Antiikissa Cicerolta tunnettiin useita muitakin, sittemmin kadonneita, teoksia, kuten *Consolatio*, jonka hän kirjoitti tyttärensä Tullian kuoleman jälkeen vuonna 45 eaa.

¹³ Manuwald 2014, 50.

¹⁴ Hall 2009, 3.

¹⁵ *Cic. fam. 15, 21.4*. Suom. Rissanen 2015, 170.

¹⁶ Tätä puoltaa tieto siitä, että Cicero käytti usein sinettejä, salakieltä, sekä luotettuja orjia suojatakseen arkaluontoisempien kirjeidensä sisällön. Ks. mm. Rissanen 2015, 171.

3 Orjuus Rooman tasavallanajan lopussa

3.1 Orjuuden moninaisuus ja arkisuus

Orjat ja vapautetut olivat osana yksityistä sekä julkista elämää Roomassa, toimien niin raakana työvoimana kuin myös moninaisissa kotitalouden tai hallinnon tehtävissä. Tasavallanajan loppuun mennessä orjista oli muodostunut välttämätön sosiaalinen ryhmä Rooman taloudelle ja kulttuuriselle toiminnalle.¹⁷ Roomalaisen yhteiskunnan orjat voidaan jakaa lähtökohtaisesti kahteen eri ryhmään eli maalais- sekä kaupunkilaisorjiin.¹⁸ Monien patriisiperheiden talouksissa oli orjia niin maalla kuin kaupungissa. Tämän lisäksi talouksissa, joissa oli orjia, ei ollut mitenkään tavatonta, että aviopareilla oli molemmilla omat orjansa, sillä aviiovaimot pysyivät yleensä joko oman isänsä tai jonkun muun mieshenkilön holhouksen alaisina, jolloin heidän omaisuutensa eroteltiin heidän aviomiehensä omaisuudesta.¹⁹

Orjien kohteluun vaikuttivat merkittävästi seuraavat tekijät: missä he asustivat, minkälaisissa tehtävissä he toimivat, sekä kuinka läheisessä kanssakäymisessä he olivat omistajiensa kanssa. Maalla asuvat orjat olivat usein töissä joko pelloilla tai muissa fyysisissä tehtävissä, eivätkä he juuri tavanneet omistajiaan. Kotiorjina toimivat kaupunkilaisorjat olivat taasen paljon läheisemmässä kontaktissa omistajiensa kanssa, antaen heille mahdollisuuden luoda syvällisemmän suhteen näiden kanssa.²⁰ Kotiorjienkin asemassa oli huomattavia eroavaisuuksia, riippuen siitä, kuinka tärkeissä tehtävissä nämä orjat toimivat. Ylimystön talouksissa toimi useita korkeastikin koulutettuja orjia niin hallinnollisissa tehtävissä kuin myös esimerkiksi kirjastonhoitajina, opettajina tai kirjanpitäjinä.²¹

Ylimystön kotitalouksiin kuuluvat kaupunkilaisorjat olivat läsnä lähes kaikissa kodin sisällä tapahtuvissa toiminnoissa. Varsinkin arkisista tehtävistä, kuten ruoanvalmistamisesta tai siivouksesta, huolehtivat orjat olivat niin kokonaisvaltaisesti läsnä kotitalouden arjessa, että se teki heistä lähes näkymättömiä sosiaalisesti.²² Jatkuvasta läheisyydestä johtuen heillä, eikä siten myöskään kotitalouden muilla jäsenillä, ollut juuri ollenkaan yksityisyyttä, joten perheen jäsenet oppivat toimimaan toistensa ympärillä jo hyvin varhaisesta iästä lähtien. Tätä ilmiötä kuvaa hyvin myöhäisantiikista tuleva esimerkki siitä, kuinka Johannes Khrysostomoslainen piti erikseen eritellä

¹⁷ Bodel 2011, 311.

¹⁸ Orjat jaettiin kahteen eri 'perheeseen' eli *familia rustica* (maalaisorjat) ja *familia urbana* (kaupunkilaisorjat). Ks. Edmondson 2011, 340–1.

¹⁹ Edmondson 2011, 343.

²⁰ Edmondson 2011, 341.

²¹ Bodel 2011, 321. ”Modern historians have been similarly impressed by the variety and specificity of the jobs held by Roman slaves. The range of occupations recorded in ancient texts is indeed striking – one recent survey culled more than 160 specific titles from the law codes, agricultural handbooks and epitaphs [...]”.

²² Edmondson 2011, 346.

oppilaillensa, että kun joku meni yksin aavikolle, hän oli todellakin yksin, ilman orjia tai muita palvelijoita.²³

3.2 *Orjat roomalaisissa laeissa*

Roomalaisen lainsäädännön mukaan orjat eivät olleet ihmisiä, vaan omaisuutta eli *res*, kuten esimerkiksi työkalut tai karja.²⁴ Tämänkaltainen laillinen määritelmä tuki ajatusta, että orjan omistaja sai tehdä omaisuudellaan niin kuin hän itse halusi, eikä minkään tehtävän nähty olevan orjan velvollisuuksien ulkopuolella.²⁵ Roomalainen laki ei siis suonut orjille juuri mitään oikeuksia, eikä heillä ollut konkreettisia keinoja vaikuttaa heihin kohdistettuun kohteluun. Kuten Jane Gardner toteaa artikkelinsa ”Slavery and Roman law” johtopäätöksissä, orjuus roomalaisessa yhteiskunnassa oli orjia sortavaa ja laadultaan hyväksikäyttävää.²⁶

Roomalaisen talouden orjat, sekä usein myös vapautetut, kuuluivat sen *familiaan*²⁷, jonka johtohahmona toimi perheen isä tai isoisä.²⁸ Isän vallan eli *patria potestas* alle jäivät kaikki perheen lapset, orjat, vapautetut sekä joissain tapauksissa vaimo.²⁹ Orjien välille syntyi myös perheenkaltaisia liittoja, mutta näitä ei ainakaan roomalaisen lain silmissä todettu laillisiksi liitoiksi, ja niihin syntyneistä lapsista tuli heti synnyttyään äidin omistajan omaisuutta.³⁰ Lait eivät myöskään antaneet orjaperheille minkäänlaista suojaa omistajiensa toimesta tapahtuvaa hajottamista vastaan. Orjien myynti tai siirtely paikasta toiseen oli täysin heidän omistajiensa mielivallan alla, luoden tämänkaltaisille perheyksiköille erittäin turvattoman ja epävakaa pohjan.³¹

3.3 *Vapautettu orja – vapaa, muttei samanarvoinen*

Orjien vapauttaminen eli *manumissio* oli jo tasavallan ajoista lähtien tarkalleen määritetty ja yleinen toimenpide. Käytännössä orjia vapautettiin kolmella eri tavalla: testamentin kautta, väestönlaskennan yhteydessä tai roomalaisille uniikilla rituaalilla *manumissio invicta*.³² Vapautettujen orjien tarkkaa lukumäärää on mahdotonta arvioida. Todennäköisesti suurempi osa vapautetuista orjista olisi ollut

²³ Vuolanto 2021, 273. ”[...] he pointed out that ‘he had no one with him, no slave or nurse or tutor or anyone else’”.

²⁴ Gardner 2011, 415.

²⁵ Gardner 2011, 432.

²⁶ Gardner 2011, 436. ”Slavery in Roman society was essentially oppressive and exploitative.”

²⁷ Nykykielestä ei löydy hyvää vertailukelpoista suomenkielistä termiä, mutta lähin saattaisi olla kotitalous.

²⁸ Lat. *paterfamilias*.

²⁹ Roomassa oli lähtökohtaisesti kahdenlaisia laissa tunnistettuja avioliittoja, *cum manu* ja *sui iuris*. Jos aviopari olivat menneet naimisiin *cum manu*, oli silloin vaimo miehensä vallan alaisena, kun taas *sui iuris* avioliitoissa vaimot pysyivät isiensä tai toisen miesholhoajan vallan alaisina.

³⁰ Edmondson 2011, 347.

³¹ Edmondson 2011, 349.

³² Bradley 2011, 255.

kaupunkilaisorjia.³³ Orjat ansaitsivat vapautensa yleensä joko ostamalla sen tai luomalla läheisen suhteen omistajaansa, ansaiten siten vapautensa ajan myötä.³⁴ Yksittäiset maatilalla tai kaivoksessa töitä tehneet orjat eivät pystyneet luomaan samankaltaista omaisuutta tai yhtä läheistä suhdetta omistajiinsa kuin heidän korkeammin koulutetut kaupunkilaistoverinsa, tehden heidän vapautumisestaan erittäin epätodennäköistä.³⁵ Vaikka selkeää näyttöä on siitä, että suuri määrä orjia vapautettiin roomalaisessa yhteiskunnassa, ei se tarkoita, että edes valtaosa orjista olisi tullut elämänsä aikana vapautetuksi.³⁶

Vapautetut pysyivät usein osana entisen omistajansa taloutta *klientteinä*³⁷, omaksuen suojelijoidensa³⁸ sukunimen omakseen.³⁹ Vapautetun orjan oletettiin yhä palvelevan entistä omistajaansa tämän kotitaloudessa. Vaikka vapautus ei täysin poistanut vapautetun velvollisuuksia, on kuitenkin erittäin todennäköistä, että vapautetuilla orjilla oli korkeampi elämänlaatu sekä enemmän oikeuksia, kuin heillä oli ennen vapautustaan.⁴⁰

Vapautetuilla orjilla oli moniin muihin vapaisiin kansalaisiin verrattuna paljon suotuisimmat lähtökohdat vaurauden ja vaikutusvallan hankkimiseen, muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta. Roomalaisen eliitin keskuudessa mainetta niittäneet vapautetut pystyivät usein vapautumisensa jälkeen keräämään merkittäviä määriä omaisuutta.⁴¹ Vapautetut eivät kuitenkaan voineet ottaa vastaan julkisia virkoja. Vapautettujen orjien, sekä heidän jälkeläistensä, oli myös vaikeata päästä eroon orjuuden luomasta sosiaalisesta stigmasta, koska roomalaisessa yhteiskunnassa suvun esi-isiä sekä heidän yhteiskunnallista asemaansa pidettiin suuressa arvossa.⁴² Vapautetut pystyivät siis keräämään itselleen huomattaviakin määriä omaisuutta, mutta heistä ei kuitenkaan koskaan tullut aitojen vapaiden roomalaisten vertaisia, varsinkaan rikkaiden ylimystösukujen silmissä, vaan he jäivät jokseenkin liminaaliseen tilaan orjien ja vapaiden kansalaisten välille.

³³ Bradley 2011, 256–7.

³⁴ Bradley 2011, 255–6.

³⁵ Antiikista löytyy kuitenkin mainintoja suurmittaisista vapautuksista, joissa rikkaat omistajat vapauttivat kymmenittäin orjia kerralla testamenttiansa kautta. Tapa oli tarpeeksi merkittävä, että Augustinus asetti lain, jonka mukaan yksittäinen orjan omistaja ei voinut vapauttaa yli sataa orjaa yhdellä kertaa testamentissaan. Ks. Bradley 2011, 256.

³⁶ Bradley 2011, 255–6.

³⁷ Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 266. Ks. Klientti.

³⁸ Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 409. Ks. Patronus.

³⁹ Edmondson 2011, 343 ja Bradley 2011, 256.

⁴⁰ Mm. oikeus avioliittoon tai omistuksiin. Ks. Edmondson 2011, 347.

⁴¹ Esim. Marcus Tullius Tiro, joka oli Ciceron hyvä ystävä ja vapauttama orja.

⁴² Barja de Quiroga 1995, 328–30.

4 Orjat Ciceron kirjeissä

4.1 Mainintojen luokittelu

Cicero tuo esille orjia tai vapautettuja useassa eri kontekstissa kirjeissään. Kokonaisuudessa löysin hakusanojen ja nimien avulla kirjekokoelmista noin 60 kuvausta orjista tai vapautetuista. Tämän lisäksi löytyi useita mainintoja nimetyistä tai nimettömistä orjista ja vapautetuista, ilman kummempaa kuvausta. Näistä maininnoista loin neljä kategoriata, joiden avulla esittelen orjien kuvaukset kirjeissä.

Ensimmäisessä kategoriassa kuvauksista Cicero esittelee orjan tai vapautetun vain nimeltä, yleensä jonkin toiminnan yhteydessä: ”Lähetin hänen luokseen vapautetun orjani Philotimuksen, kirjeen kanssa.”⁴³ Tämän kaltaisissa maininnoissa orjat olivat maininnan arvoisia vain heidän toimintansa kautta, eikä siksi, että he olivat orjia tai vapautettuja. Cicero näytti olleen tarkka siitä, että hän nimitti tämän kaltaiset toimijat oikeiden titteliensä mukaisesti. Cicerolle, kuten muillekin hänen aikalaisillensa, olisi ollut itsestään selvää, että hänen tuli ilmoittaa henkilön asema yhteiskunnassa, sillä nämä tittelit kantoivat mukanaan huomattavia sosiaalisia ja juridisia konnotaatioita.

Toisessa ryhmässä mainintoja Cicero kirjoittaa orjista, jotka ovat Ciceron omasta mielestä toimineet jollain tavalla yhteiskunnallisen asemansa asettamien raamien ulkopuolella. Tästä hyvä esimerkki on hänen veljensä Quintus Tullius Ciceron vapautettu orja Staius.

”Monet asiat huolestuttavat minua, mikä johtuu sekä suuresta poliittisesta myllerryksestä että näistä itseäni uhkaavista vaaroista. Niitä on lukemattomia, mutta mikään ei rasita niin paljon kuin Staiuksen vapauttaminen. Että hän ei kunnioita käskyäni, ei – käskystä viis – pelkää edes vihaani!”⁴⁴

Tästä sitaatista voimme päätellä, että Ciceron näkemyksen mukaan vapautettujen orjien, tai ainakin Staiuksen, tulisi kunnioittaa hänen käskyjään, sekä vielä huomattavammin pelätä hänen vihaansa. Staius ei ollut Ciceron oma orja tai vapautettu, joten hänen vaatimansa kunnioitus perustui pelkästään Ciceron korkeampaan sosiaaliseen asemaan tai hänen sukulaissuhteeseensa Staiuksen entiseen isäntään ja suojelijaan, Quintukseen.

Kolmas ryhmä mainintoja käsittelee orjia, tai yleisemmin vapautettuja, jotka olivat Cicerolle itsellensä läheisiä. Tähän ryhmään kuului lähes pelkästään korkeasti koulutettuja, Cicerolle itsellensä hyödyllisiä orjia. Ciceron kirjuri ja vapautettu orja Marcus Tullius Tiro on ehdottomasti tämän

⁴³ *Cic. Att. 10,7*. Suom. Rissanen 2021, 570.

⁴⁴ *Cic. Att. 2,19*. Suom. Rissanen 2021, 112.

ryhmän selkein edustaja. Cicero osoittaa monissa kirjeissään syvää ystävyyttä ja lähimmäisenrakkautta kirjoittaessaan Tirolle tai Tirosta.

”Huomaan sinun olevan huolissasi Tirosta. Vaikka terveenä hän on uskomattoman hyödyllinen minulle kaikenlaisissa toimissani ja opillisissa harrastuksissani haluan kuitenkin hänen paranevan mieluummin oman ystävällisyytensä ja vaatimattomuutensa vuoksi kuin minun etuni takia.”⁴⁵

Cicero näyttäytyy kirjeissään usein varsin itsekeskeisenä ja jopa itserakkaana kertojana. Tämä sävy kuitenkin jää huomattavasti taka-alalle Ciceron kirjoittaessa Tirosta ja heidän välisestä suhteestaan, hänen huolensa ystäväänsä kohtaan noustessa etualalle.

Viimeinen ryhmä mainintoja, joissa Cicero kirjoittaa lähes yhtä ahkerasti kuin hänelle läheisistä toimijoista, koostuu orjista tai vapautetuista, jotka ovat toiminnallaan tai sanoillaan pettäneet Ciceron luottamuksen. Tämän ryhmän maininnoissa nousee esille usein Ciceron katkeruus, joka on muuten pyhitetty hänen poliittisten vastustajiensa soimiseen. Ciceron vapautettu orja, Hilarus, on yksi näistä, jonka Cicero nostaa esille kirjeissään tässä kontekstissa: ”Minulla on vapautettu orja, täysi lurjus, nimittäin kirjanpitäjäsi ja klienttisi Hilarus.”⁴⁶ Kuultuaan että hänen vapautettu orjansa Hilarus oli toiminut hänen nimiinsä epäilyttävällä tavalla, Cicero käski Atticusta selvittämään mistä oli kyse. Cicero jatkaa myöhemmin kirjeessään vielä mainitsemalla, että hän haluaa Atticuksen järjestävän tuon ”[...] tyhjäntoimittajan pois maasta”.⁴⁷

4.2 Cicero ja kouluttautuneet orjat

Cicero kirjoitti kirjeissään orjista ja vapautetuista, jotka olivat Ciceron oman näkemyksen mukaan mainitsemisen arvoisia. Lähes kaikki, joihin Cicero viittaa pitemmin, varsinkin pelkästään heidän nimellensä, ilman heidän sosiaalista asemaansa määrittelevää titteliä, olivat korkeasti koulutettuja ja vapautettuja. Cicero oli yksi aikansa tärkeimmistä ajattelijoista, tiedostaen oman nerokkuutensa myös itse. Siispä ei ole yllättävää, että Ciceron mielestä merkittävimmät orjat tai vapautetut olivat myös usein yhtä lailla korkeasti koulutettuja reettoreita ja oraattoreita.

”Ahmin täällä kirjoja tuon hämmästyttävän miehen (olen tosissani, Hercules vieköön) Dionysiuksen kanssa. [...] En ottanut mukaani muita kuin Dionysiuksen, mutta en pelkää, ettei minulla jutunjuurta riittäisi – hän on niin viihdyttävää seuraa.”⁴⁸

⁴⁵ Cic. Att. 7,5. Suom. Rissanen 2021, 459.

⁴⁶ Cic. Att. 1,12. Suom. Rissanen 2021, 51.

⁴⁷ Cic. Att. 1,12. Suom. Rissanen 2021, 51.

⁴⁸ Cic. Att. 4,11. Suom. Rissanen 2021, 216.

Kuten Ciceron sanoista voidaan päätellä, retoriikka ja puhumisen taito olivat olleet hänelle erittäin tärkeitä ominaisuuksia. Jos joku henkilö ei ollut Ciceron mielestä taidokas reettori tai oraattori, ei Cicero olisi kokenut heitä mainitsemisen arvoisiksi. Poikkeuksena tähän ovat kuvaukset Ciceron vertaisista, kuten hänen poliittisesta kilpakumppanistaan Clodiuksesta: ”Clodius pitää säälittäviä puheita, joissa hän herjaa Lucullusta, Hortensiusta, Gaius Pisona ja konsuli Messallaa.”⁴⁹ Edes toinen senaattori ei säästynyt Ciceron sivalluksilta, kun tämä ei pitänyt häntä kouluttautuneena. Ciceron mielestä heikosta oraattorista kuten Clodiuksesta, toisin kuin vaikka jostakin Ciceron maalaistalolla toimivasta kouluttamattomasta orjasta, teki mainitsemisen arvoinen heidän välisensä poliittinen kinastelu ja Clodiuksen yhteiskunnallinen asema.

Mairittelevimmat kuvaukset ovatkin käytössä juuri Ciceron kuvaillessa kouluttautuneita, vapautettuja. Kuvaillessaan taas miten taidokas Atticuksen vapautettu Dionysius on, Cicero kirjoittaa seuraavasti:

*”Dionysiuksesta pidän kovasti. Pojat sanovat, että hän vihastuu raivoisasti. Mutta ei voi olla häntä oppineempaa ja nuhteettomampaa tai minuun ja sinuun kiintyneempää ihmistä.”*⁵⁰

Cicero aloittaa ensin kuvailemalla kuinka mieltynyt hän on ystävänsä vapautettuun Dionysiukseen. Tämän jälkeen käyttämällä komparatiivimuotoja adjektiiveista *doctus* ja *sanctus* ilman vertailtavaa kohdetta Cicero luo kuvan mitä oppineimmasta tai sivistyneimmästä, sekä nuhteettomasta Dionysiuksesta. Tämän lisäksi käyttäessään *posse*-verbiä yhdessä kieltoisanan *nec* kanssa, Cicero sanoo suoraan, ettei kukaan voi olla yhtä sivistynyt tai nuhteeton kuin Dionysius on.

Vapautettujen saamista vuolaista kehuista voisi päätellä, että Cicero piti heitä itsensä veroisina. Tämä olisi kuitenkin turhan hätäinen tulkinta Ciceron ajatusmaailmasta, sillä Cicero kerta toisensa jälkeen korostaa vapautettujen ja Ciceron kaltaisten ylimystön välistä sosiaalista etäisyyttä, kuten nähdään esimerkiksi vuoden 50 eaa. lopulla Ciceron lähettämässä kirjeessä Atticukselle:

*”Olen havainnut hänet paitsi oppineeksi – minkä kyllä tiesin jo aiemmin – myös nuhteettomaksi, hyvin avuliaaksi, maineestasi välittäväksi ja rehelliseksi ja ettei kuulostaisi siltä kuin ylistäisin vapautettua orjaa – oikein kunnan mieheksi.”*⁵¹

Cicero kerta toisensa jälkeen korostaa Dionysiuksen kaltaisten orjien hyveitä kirjeissään. Tästä huolimatta hän ei kuitenkaan voi olla mainitsematta, ettei Dionysius ole samanarvoinen kuin Cicero

⁴⁹ *Cic. Att. 1,14.* Suom. Rissanen 2021, 56.

⁵⁰ *Cic. Att. 6,1.* ”Dionysius mihi quidem in amoribus est. pueri autem aiunt eum furenter irasci; sed homo nec doctior nec sanctor fieri potest nec tui meique amantior.” Suom. Rissanen 2021, 386.

⁵¹ *Cic. Att. 7,4.* Suom. Rissanen 2021, 458.

tai Atticus yhteiskunnallisen asemansa vuoksi. Vapautettu, kuten Dionysius, kaikesta viisaudestaan huolimatta, ei kuitenkaan voinut olla Ciceron mielestä 'kunnon mies'.

4.3 ”odi hominem et odero” – Ciceron luottamuksen rikkomisen hinta

Kuten kuvailin jo luvussa 4.1, Cicero otti hänen luottamuksensa rikkomisen erittäin raskaasti. Orjat tai vapautetut saivat tuta hänen terävän kielensä, jos he eivät toimineet niin kuin Cicero tahtoi heidän toimivan. Riippumatta siitä mitä he olivat tehneet ennen, tai edes kuinka kauniisti Cicero oli heistä aikaisemmin kirjoittanut, oli hän valmis tekemään orjien tai vapautettujen kohdalla täyskäännöksen tavassaan kirjoittaa heistä. Dionysius on taas erinomainen esimerkki tästä. Siinä missä vain kuukausia aikaisemmin hän oli kuvaillut tätä vapautettua ylistyssanoja säästelemättä, muuttui Ciceron kirjeiden sävy huomattavasti heti, kun Dionysiuksen lojaliteetti tuli kyseenalaiseksi:⁵²

”Dionysiuksesta olen ihmeissäni. Hän sai luonani suurempaa kunnioitusta kuin Panaetios Scipion luona. Nyt hän täysin törkeästi halveksii tätä kovaa onnean. Vihaan häntä, ja tulen aina vihaamaan. Saisinpa kostaa hänelle! Mutta hänen luonteensa vielä kostautuu hänelle.”⁵³

Cicero korostaa omia hyveitään vertailemalla hänen Dionysiukselle osoittamaansa kunnioitusta Panaetiuksen Scipiolta saamaan kunnioitukseen.⁵⁴ Kuvauksen kääntyessä Dionysiukseen sen sävy muuttuu täysin. Käyttämällä superlatiivimuotoa adjektiivista *impurus* Cicero luo kuvaa mitä riettaimmasta tai törkeästä Dionysiuksesta. Tämän lisäksi, toistamalla verbin *odisse* sen preesensissä⁵⁵ ja sitten sen futuurissa, Cicero kertoo Atticukselle, kuinka hän vihaa Dionysiusta ja tulee näin tekemään aina tulevaisuudessakin. Ciceron raivo yltyy yhä hänen toivoessaan Dionysiuksen tulevan tuhotuksi. Cicero kirjoitti harvasta hahmosta yhtä tulikivenkatkuisesti ja katkerasti kuin miten hän kirjoitti Dionysiuksesta tämän hylättyä Ciceron vuoden 49 eaa. keväällä.

Dionysius, toisin kuin muut Ciceron mainitsemista 'ketaleista', pystyi näemmä kuitenkin palaamaan Ciceron hyviin kirjoihin, kuten nähdään Ciceron kirjeestä, jonka hän lähetti Atticukselle vuoden 45 eaa. alkukesästä, jossa hän kutsuu Dionysiusta taas heidän ystäväkseen.⁵⁶ Kyseenalaiseksi jää kuitenkin se, kenen puolelta myönnytys virheestä tuli kirjeiden välisen nelivuotisen jakson aikana.

⁵² Tämän kirjeen (*Cic. Att. 9,12*), sekä aikaisemmin kuvatun kirjeen (*Cic. Att. 7,4*) välillä oli kulunut vain noin neljä kuukautta. Ks. Rissanen 2021, 458 ja 548.

⁵³ *Cic. Att. 9,12.* ”*De Dionysio sum admiratus, qui apud me honoratior fuit quam apud Scipionem Panaetius; a quo impurissime haec nostra fortuna despecta est. odi hominem et odero; utinam ulcisci possem! sed illum ulciscitur mores sui!*” Suom. Rissanen 2021, 548.

⁵⁴ Tämä kohta voi olla täällä osoittamassa Ciceron omaa historian osaamista, mutta tämän lisäksi hän luo lauseella yhteyden itsensä ja kolmannessa Puunilaissodassa Karthagon tuhoamisella mainetta niittäneeseen sotasankariin.

⁵⁵ Verbi *odisse* on epäsäännöllinen verbi, jolta puuttuu sen preesens muoto, joka korvaantuu sen perfektillä..

⁵⁶ *Cic. Att. 13,2b.* “Our friend Dionysius is complaining vigorously, but not without justice, at so long an absence from his pupils.” Käännös Shackelton Bailey 1999, 43.

4.4 Orjien toimijuuden vaikutus Ciceroon

Toisten toimijuutta⁵⁷ voi olla vaikeata päätellä Ciceron kirjeiden kaltaisen materiaalin pohjalta. Jo ennalta mainitsemani esimerkit Dionysiuksen ja Hilaruksen toiminnasta antavat kuitenkin selkeän kuvan siitä, kuinka paljon Ciceron, tai muiden, vapautetut kykenivät horjuttamaan hänen elämäänsä merkittävässäkin määrin. Tähän mennessä käydyistä esimerkeistä ei kuitenkaan tule selväksi se, miten Ciceron näkökulmasta vähäpätöisemmät orjat pystyivät vaikuttamaan Ciceron elämään.

Vaikka Cicero ei kummemmin mainitse tai keskustele orjistaan, tuo hän muutamassa kohdassa esille heidät pidemmin. Yhdessä hänen aikaisimmassa säilyneissä kirjeessään hän kuvailee kuinka lukijaorjansa Sositheuksen kuolema vaikutti häneen merkittävästi, jopa turhankin niin. Tästä esimerkki ei liity mitenkään Sositheuksen toimijuuteen. Sen sijaan hänen toisen lukijaorjansa, Dionysiuksen, pakeneminen ja varastelu nousee esille Ciceron kirjeissä imperaattori Vatiniukselle. Cicero kuvailee kirjeessään Dionysiusta ketaleeksi ja kehottaa Vatiniusta tuomaan tämän takaisin Roomaan osana tämän triumfin vankikulkuetta.⁵⁸ Vaikka Vatinius on kirjeenvaihdon aikoihin taistelemassa Dalmatiassa Adrianmeren rannalla, kokevat he molemmat kuitenkin tarpeelliseksi saada paennut orja kiinniotettua. Toisin kuin esimerkiksi Hilaruksen tapauksen kohdalla Ciceron kirjeen sävy pysyy rauhallisempana, jonka selittää se, että hän kirjoitti silloin paljon läheisemmälle vastaanottajalle eli Atticukselle. Tästä huolimatta kirjeestä paistaa läpi Ciceron tahto saada orja palautettua Roomaan.

Kirjeessään Atticukselle vuoden 51 eaa. joulukuussa Cicero valittelee kadonnutta kirjettä: ”Sitä kirjettä, jonka sanoit antaneesi Laeniuksen orjapojille, en ole saanut.”⁵⁹ Kadonnut kirje oli ollut sen verran merkittävä asia Cicerolle, että he olivat kirjoittaneet siitä useissa kirjeissä sekä sen löytymisestä vielä kolme kuukautta myöhemmin helmikuussa 50 eaa.: ”Olet usein kirjoittanut antaneesi kirjeen Laeniuksen orjapojille. Tämän kirjeen – joka oli lähetetty 21. syyskuuta – sain lopulta Laeniukselta Laodikeassa, kun saavuin sinne 11. helmikuuta.”⁶⁰ Jos yksittäisen kirjeen puuttuminen ei kaivaisi Ciceron mieltä, ei hän myöskään toisi sitä esille useassa kirjeessään. Lukijalle jää kuitenkin epäselväksi jäivätkö nämä kirjeet viemättä perille orjapoikien omasta halusta vai muista syistä. Tämä kuitenkin korostaa kirjeenkantajien tärkeyttä, sekä heidän todennäköisesti tahattoman toimintansa vaikutusta omistajiensa arkeen ja sosiaaliseen kanssakäymiseen. Ilman kirjeenkantajia,

⁵⁷ Toimijuus tarkoittaa yksilön tai yhteisön kykyä tehdä itsenäisesti päätöksiä ja vaikuttaa ympäristöönsä.

⁵⁸ *Cic. fam. 5,11.* ”Do please settle this affair of Dionysius. I shall honour any undertaking you make him. But if he behaves like the scoundrel he is, you shall lead him captive at your Triumph.” Käännös Shackleton Bailey 2001, 433.

⁵⁹ *Cic. Att. 5,20.* Suom. Rissanen 2021, 361.

⁶⁰ *Cic. Att. 5,21.* Suom. Rissanen 2021, 376.

jotka olivat lähes poikkeuksetta nuoria orjapoikia tai luotettavia vapautettuja, Ciceron kaltaiset ylimystön jäsenet eivät olisi pystyneet pitämään yhtä tiivistä yhteyttä toisiinsa.

4.5 *Tiron ja Ciceron läheinen suhde*

Kun pohditaan Ciceron orjien tai vapautettujen vaikutusta hänen elämäänsä, on mahdotonta ohittaa hänen rakkainta vapautettua, Tiroa. Tiron roolia Ciceron elämässä on vaikea korostaa liikaa. Hän oli Tullian ja Atticuksen ohella ainoita ihmisiä Ciceron elämässä, jotka näyttivät menevän hänen omien intressiensä edelle. Varsinkin Tiron sairastellessa heidän läheinen suhteensa nousee pinnalle useissa kirjeissä eri vastaanottajille.⁶¹

Tiron tapauksessa korostuikin Cicerolle kaksi tärkeintä ominaisuutta ihmisessä: oppineisuus ja lojaliteetti. Useiden kuvausten kautta Cicero luo kuvaa Tirosta, joka oli ennen kaikkea ahkera ja viisas: ”[...] jätin sairaana olevan Tiron Patraihiin, nuorukaisen, joka on oppinut ja tunnollinen (kuten tiedät), sekä, kuten voit halutessasi lisätä, kunnollinen. En ole nähnyt parempaa.”⁶² Cicero käyttää taas komparatiivia, *melius*, ilman mitään kohdetta vertailulle, korostaen sitä, kuinka harvinaisen hyveellinen ihminen Tiro oli. Cicero kirjoitti tämän kirjeen vuoden 50 eaa. syksyllä, jolloin Tiro oli ollut vapautettuna jo lähes kolme vuotta. Tästä huolimatta Cicero on käyttänyt aikaa ja vaivaa kertoakseen kirjeessään – taas kerran – kuinka rehellinen Tiro on, todeten Atticuksenkin jo tietävän tämän.⁶³

Tiron tapausta tarkastellessa on kuitenkin hyvä muistaa, että vaikka päältä puolin katsottuna Cicerolla ei näyttänyt olleen mitään negatiivista sanottavaa Tirosta, ei se takaa sitä, etteikö Cicero koskaan olisi kritisoinut Tiroa kirjeitse tai muuten. Jos oletamme, niin kuin on yleisesti oletettu, että Ciceron kirjeet julkaistiin Tiron toimesta, niin silloin emme voi myöskään poissulkea sitä mahdollisuutta, etteikö Tiro olisi käyttänyt editoijan rooliaan jättääkseen kaikki häntä vähemmän imartelevat kuvaukset pois lopullisesta julkaisusta. Minkäänlaista todistetta tämänkaltaisesta editoinnista ei kuitenkaan konkreettisesti ole olemassa.

⁶¹ Ks. mm. *Cic. fam. 16,1*; *Cic. fam. 16,14*; *Cic. fam. 16,15*; *Cic. Att. 7.2*.

⁶² *Cic. Att. 7.2*. “[...] *Tironem Patris aegrum reliqui, adulescentem, ut nosti (et adde, si quid vis), probum. nihil vidi melius.*” Suom. Rissanen 2021, 452.

⁶³ Cicero käyttää verbin *noscere* aktiivin indicatiivin perfektin yksikön toista persoonaa, *nostis*, todeten täten, että hänen kirjeensä vastaanottaja, Atticus, tietää tämän.

5 JOHTOPÄÄTÖKSET

Orjat, sekä etenkin vapautetut, toimivat Ciceron kirjeissä moninaisissa rooleissa. Useat, nimetyt tai nimettömäksi jääneet orjat ja vapautetut toimivat lähinnä passiivisina toimijoina, jotka esiintyvät Ciceron kerrontaa edistävinä nappuloina. Näiden marginaalisiksi jäävien orjien pohjalta voimme tarkastella esimerkiksi sitä, kuinka näennäisen johdonmukaisesti Cicero erotteli niin orjat kuin myös vapautetut toisistaan sekä muista. Orjien tai vapautettujen asemaa korostettiin etenkin silloin kun Cicero koki näiden astuneen heille asetettujen rajojen ylitse, kuten nähtiin muun muassa Statiuksen ja Dionysiuksen tapausten kuvauksissa.

Ciceron kuvauksissa korostuvat kahdenlaiset orjat tai vapautetut, joiden toiminnasta Cicero koki tarpeelliseksi kirjoittaa lähipiirillensä merkittävässä määrin. Ensinnäkin korkeasti koulutetut vapautetut, joita Cicero suosi eniten, nousivat esille hänen kirjeissensä. Monessa kohtaa näiden vapautettujen muut ominaisuudet, mukaan lukien negatiiviset tällaiset, jäivät heidän neroutensa varjoon. Cicero ei esimerkiksi näyttänyt letkauttavan korviaan poikiensa valituksille äkkipikaisen Dionysiuksen käyttäytymisestä, keskittyen sen sijaan tämän älyllisten lahjojen ylistämiseen.⁶⁴

Toinen ryhmä orjia tai vapautettuja, joista Cicero koki tarpeen kirjoittaa pidemmin, olivat he, jotka olivat häntä vastaan rikkoneet. Ciceron näkökulmasta katsottuna ne, jotka toimivat hänen toiveidensa vastaisesti, olivat lähes arvottomia, jopa paheellisia. Näissä kuvauksissa Cicero korosti omaa hyveellisyyttensä, asettaen sen peiliksi tämänkaltaisten orjien tai vapautettujen toiminnalle. Olisi tietenkin naiivia luottaa täysin Ciceron kuvauksiin kirjeiden tapahtumista, mutta sillä ei ole merkitystä tämän tutkielman kontekstissa. Selvää on kuitenkin se, että Cicero otti orjien tai vapautettujen harha-askleet erittäin henkilökohtaisesti, kuvaillen näiden puutteita voimakkain sanankääntein, varsinkin, kun hän kirjoitti joko veljellensä Quintukselle tai lähimmälle ystävällensä Atticukselle.

Yksi ryhmä orjia jäi kuitenkin tyystin ilman mainintaa Ciceron kirjeissä. Cicero ei kuvaillut kirjeissään ollenkaan kotiorjiensa, kuten kokkiensa tai siivoojiensa toimintaa. Voimmeko tästä siis päätellä, ettei Cicerolla ollut tämänkaltaisia, täysin arkipäiväisiin tehtäviin keskittyneitä kotiorjia? Ei minun mielestäni, olihan Cicerolla suuri määrä eri tiluksia ja koteja, joiden pyörittämiseen tarvittiin varmasti kymmenittäin orjia. Tämän lisäksi orjien lukumäärä oli ylimystön jäsenille yksi useista vaurauden mittareista.⁶⁵ Kun tarkastellaan Ciceron asemaa nousukkaana, sekä hänen näennäistä tarvettansa luoda itsellensä ja suvullensa arvovaltaa keinolla millä hyvänsä, on selvää, ettei Cicero

⁶⁴ *Cic. Att. 6,1*. "Dionysiuksesta pidän kovasti. Pojat sanovat, että hän vihastuu raivoisasti. Mutta ei voi olla häntä oppineempaa ja nuhteettomampaa tai minuun ja sinuun kiintyneempää ihmistä." Suom. Rissanen 2021, 386.

⁶⁵ Edmondson 2011, 356.

olisi suostunut elämään ilman merkittävää kotiorjien kavalkadia. Miten sitten voimme selittää näiden orjien kuvausten puuttumisen? Kuten kuvailin luvussa 3.1, olivat tämänkaltaiset kouluttamattomat orjat, varsinkin Ciceron kaltaiselle ylimystön korkeasti koulutetulle jäsenelle, sosiaalisesti lähes näkymättömiä. Cicero todennäköisesti oli heidän kanssaan päivittäisessä kanssakäymisessä, mutta hän ei sen enempää huomionnut heidän toimintaansa kuin me noteeraamme kodinkoneiden olemassaoloa. Tämä ei millään tavoin vähättele näiden orjien työpanosta, joka oli varmasti välttämätöntä Ciceron kotitalouksille, mutta sen sijaan se kertoo orjien ja Ciceron yhteiskunnallisten asemien valtavasta eriarvoisuudesta ja sen luomasta sosiaalisesta erottelusta.

Cicero ei myöskään nimellä maininnut yhtään naisorjaa tai -vapautettua. Tämän löydön voisi laittaa tyystin roomalaisen erittäin patriarkaalisen yhteiskunnan syyksi. Tämä ei kuitenkaan ole täysin itsestään selvä syy naisorjien tai -vapautettujen puuttumiselle, sillä Cicero kirjoittaa useassa kohtaa tyttärestään Tulliasta tai vaimostaan Terentiasta. Todennäköisemmin puute selittyy sillä, että naisorjat tai -vapautetut eivät olleet korkeasti koulutettuja tai muuten Ciceron mielestä mainitsemisen arvoisia, esimerkiksi toimintansa vuoksi. Jos joku Ciceron orjista toimi toisin kuin hän toivoi, olisi tämä todennäköisesti maininnut asiasta ainakin Atticukselle, riippumatta tämän sukupuolesta.

Orjien toimijuudesta ja kyvystä vaikuttaa Ciceron elämään on Cicero itse nostanut esiin useita esimerkkejä. Niin pienet toimet, kuten kirjeiden kadottamiset, kuin myös pitkäaikaisemmat eripurat vaikuttivat selvästi Ciceron henkiseen hyvinvointiin ja yleiseen mielentilaan. Ciceron sekä muiden orjat ja vapautetut pystyivät siis tietoisesti vaikuttamaan Ciceron arkeen. Mitä läheisempiä nämä orjat tai vapautetut olivat, sitä enemmän heillä oli kykyä huojuttaa Ciceron maailmaa, korostuen ehkä selkeimmin juuri vapautettujen Dionysiuksen ja Tiron tapauksissa, vaikkakin osittain täysin päinvastaisista syistä.

Viimeinen huomioitava asia on, että Cicero ei kirjoittanut kaikille vastaanottajille samalla tavalla, eikä läheskään yhtä vapaasti. Esimerkiksi Brutukselle lähetetyistä kirjeistä ei löytynyt merkittäviä mainintoja orjista tai vapautetuista ollenkaan. Sen sijaan Ciceron kirjeet Atticukselle olivat varsin avoimia, eikä Cicero näyttänyt pelkäävän Atticuksen pahennusta, ilmaisten itseään huomattavasti vapaammin kuin muille kirjoittamissaan kirjeissään. Ciceron avoimuus kirjeissään Atticukselle korostaa minusta sitä, kuinka Cicero, kuten kuka tahansa muukin meistä, oli varovainen siitä, kenelle hän kertoi kärkkäimmät ja henkilökohtaisimmat mielipiteensä. Minusta tämä kertoo siitä, että nämä olisivat olleet Ciceron autenttisia tuntemuksia. Kuinka paljon me voimme näistä ajatuksista yleistää, jää kuitenkin vielä minusta avoimeksi. Olivatko kirjeissä esiintyvät ajatusmaailmat normaaleja hänen aikansa ylimystölle vai oliko Cicero tässä kohtaa jokseenkin oman polkunsu kulkija? Minusta tähän on mahdotonta saada varteenotettavaa vastausta ilman muita kirjekokoelmia.

6 LÄHDELUETTELO

6.1 Lähteet

Cic. Att.

Cic. fam.

Cic. ad Brut.

Cic. ad Q.fr.

6.2 Kirjallisuus

Barja de Quiroga, Pedro. "Freedmen Social Mobility in Roman Italy". Teoksessa *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 44:3, Franz Steiner Verlag 1995, 326–48.

Bodel, John. "Slave labour and Roman society". Teoksessa Keith Bradley & Paul Cartledge (toim.), *The Cambridge world history of slavery: Vol.1 The Ancient Mediterranean World*. Cambridge University Press, New York 2011, 311–336.

Bradley, Keith. "Slavery in the Roman Republic". Teoksessa Keith Bradley & Paul Cartledge (toim.), *The Cambridge world history of slavery: Vol.1 The Ancient Mediterranean World*. Cambridge University Press, New York 2011, 241–64.

Castrén, Paavo & Pietilä-Castrén, Leena. *Antiikin käsikirja*. Otava, Helsinki 2000.

Edmondson, Jonathan. "Slavery and the Roman family". Teoksessa Keith Bradley & Paul Cartledge (toim.), *The Cambridge world history of slavery: Vol.1 The Ancient Mediterranean World*. Cambridge University Press, New York 2011, 337–361.

Gardner, Jane F. "Slavery and Roman law". Teoksessa Keith Bradley & Paul Cartledge (toim.), *The Cambridge world history of slavery: Vol.1 The Ancient Mediterranean World*. Cambridge University Press, New York 2011, 414–437.

Hall, Jon. *Politeness and Politics in Cicero's Letters*. Oxford University Press, New York 2009.

Manuwald, Gesine. *Cicero*. I.B. Tauris, London 2014.

Rissanen, Veli-Matti. "Cicero ja kirjeenkirjoittamisen taito". Teoksessa Kalle Knaapi, Veli-Matti Rissanen & Minna Seppänen (toim.) *Tullius Noster: Kirjoituksia Cicerosta*. Faros-kustannus, Turku 2015, 163–85.

- Rissanen, Veli-Matti. *Cicero: kirjeitä. Vuodet valtiomiehenä*. Gaudeamus, Helsinki 2021.
- Salomies, Olli. ”Roomalainen oikeudenkäynti ja Ciceron toiminta asianajajana”. Teoksessa Kalle Knaapi, Veli-Matti Rissanen & Minna Seppänen (toim.) *Tullius Noster: Kirjoituksia Cicerosta*. Faros-kustannus, Turku 2015, 63–117.
- Sandberg, Kaj & Vaahtera, Jyri. ”Ciceron poliittinen ura”. Teoksessa Kalle Knaapi, Veli-Matti Rissanen & Minna Seppänen (toim.) *Tullius Noster: Kirjoituksia Cicerosta*. Faros-kustannus Oy, Turku 2015, 23–53.
- Shackelton Bailey, D.R. *Cicero: Letters to Atticus. Vol. IV*. Harvard University Press, Cambridge/London 1999.
- Shackelton Bailey, D.R. *Cicero: Letters to Friends. Vol. I*. Harvard University Press, Cambridge/London 2001.
- Treggiari, Susan. ”The Freedmen of Cicero”. *Greece & Rome*, vol. 16:2. Cambridge University Press, New York 1969, 195–204.
- Vuolanto, Ville. ”Daily Life of Children in Late Antiquity: Play, Work and Vulnerability”. Teoksessa Leslie Beaumont & Matthew Dillon (toim.) *Children in Antiquity: Childhood in the Ancient Mediterranean*. Routledge, Lontoo 2021, 268–280.